

Горбатенко Володимир Павлович

доктор політичних наук, професор

Політичні ризики: від теорії до практики

Проаналізовано теоретичні і практичні аспекти політичних ризиків. Розглядаються різні варіанти тлумачення цього поняття, основні причини виникнення, типологічні характеристики, напрями дослідження, попередження і управління. Визначено й охарактеризовано деякі показові політичні ризики, характерні для світового і вітчизняного суспільно-політичного розвитку початку ХХІ століття.

***Ключові слова:** політичні ризики, управління політичними ризиками, мінімізація політичних ризиків.*

Досвід дослідження проблеми політичних ризиків на сьогодні вже вимірюється кількома десятиліттями. Більшою мірою такий досвід реалізовано в західній політичній науці [1], хоча зазначена проблема поступово стає об'єктом підвищеної уваги і українських політологів, особливої уваги серед яких заслуговує концептуальний підхід В. Кривошеїна [2].

Поняття «політичний ризик» з'явилося в лексиконі американських корпорацій в 1959 році після приходу до влади на Кубі Ф. Кастро. Політичний ризик означає можливість виникнення певних чинників у країні чи в певному регіоні, які можуть чинити позитивний чи негативний вплив на управлінську, економічну, правову та інші види людської діяльності. Е. Панфілова слушно зазначає, що «в основі ризику лежить вірогіднісна природа людської діяльності й невизначеність ситуації в умовах її здійснення» [3, с. 32].

Існують різні варіанти тлумачення політичних ризиків. До таких, зокрема, відносяться: 1) дії національного уряду, які заважають проведенню ділових операцій, змінюють умови угод, зумовлюють конфіскацію власності іноземних компаній; 2) непередбачувані обставини, які виникають у політичному середовищі й набувають форми різноманітних обмежень; 3) події, здатні привести до кардинальних змін урядової політики і створити несприятливі умови для певних соціальних груп чи національного розвитку загалом; 4) вірогідність виникнення небажаних політичних подій [4, с. 346—347].

Серед основних причин політичних ризиків слід виділити насамперед людський фактор, пов'язаний з творчим, багатоварантним характером

управлінської діяльності, а також з обмеженістю знань бюрократії, керівника того чи іншого підрозділу, їх недостатньої готовності до змін, яких постійно потребує державотворча діяльність. До цього слід додати взаємопов'язані розриви в системі взаємодії влади й народу: з одного боку, неврахування урядом запитів і ключових проблем населення, а з другого — нерозуміння громадськістю задумів і цілей уряду. Як наслідок, постає ситуація недостатнього опрацювання державно-політичних і державно-управлінських рішень та неадекватність їхнього впровадження.

Наявність у політичному ризику можливих втрат чи позитивних наслідків дозволяє говорити про нього як про орієнтацію суб'єкта діяльності не лише на невдачу, а й на успіх. А. Альгін зазначає, що ризик у різних сферах суспільного розвитку «дозволяє регулювати відносини між людьми, трудовими колективами, організаціями та іншими суб'єктами суспільного життя, що виникають внаслідок перетворення вірогідної небезпеки у дійсність» [5, с. 25]. Політичні ризики є невід'ємним елементом політичних процесів і відносин між суб'єктами соціального життя. Вони виступають як регулятор цих відносин й, відповідно, оцінка і управління ризиком дозволяють прогнозувати політичні події, уникати конфліктів, різких несприятливих політичних змін.

Однією з найважливіших сфер виявлення політичних ризиків є економічні процеси і відносини. Аналіз цього аспекту ризиків дозволяє одержати інформацію про позаекономічні фактори, які справляють опосередкований вплив на розвиток ринку, погіршення чи покращення інвестиційного клімату в країні. Політичні ризики також тісно пов'язані з державотворчою, модернізаційною, управлінською діяльністю. В цьому випадку ризик постає як діяльність, у процесі якої з'являється можливість оцінити вірогідність досягнення бажаного результату, можливих негативних наслідків, відхилення від мети.

Для політичних ризиків характерними є суперечливість, альтернативність і невизначеність. Суперечливість виявляється в суб'єктивній оцінці об'єктивно існуючих ризикованих дій. Альтернативність пов'язана з тим, що людина, зробивши вибір, здійснивши ту чи іншу дію, може вважати їх ризикованими, а інші люди такі дії можуть вважати надто обережними, позбавленими ризику. Йдеться про те, що альтернативність передбачає необхідність вибору двох і більше варіантів рішень, дій. Невизначеність означає дії, що включають можливість несприятливих наслідків у випадку невдачі запланованої діяльності.

В літературі визначають різні типи політичних ризиків за різними критеріями. Спробуємо узагальнено визначити основні з них.

1. *Мегаризики*. Пов'язані із загальносвітовими процесами, такими як глобалізація, екологічна небезпека, зростання цін на енергоресурси, зростання міжнародного тероризму, світова торгівля наркотиками. В межах дослідження мегаризиків найчастіше «розглядаються наступні глобальні процеси: тренди функціонування світового ринку енергоносіїв, світового ринку капіталів, світової банківської системи, глобального обміну товарами й послугами». При цьому взаємодія зазначених процесів розглядається як певна система глобальних змін, «які здатні зруйнувати існуючу глобальну економічну рівновагу» [6, с. 68].

2. *Міжнародні ризики*. Пов'язані зі співробітництвом із зарубіжними партнерами, з конфліктами щодо демаркації кордонів, з входженням у різні союзи і коаліції, з вибором векторів зовнішньої політики та ін. Зовнішньополітичні чинники здатні опосередковано впливати на внутрішньополітичний розвиток країни, на поглиблення нестабільності й невизначеності суспільно-політичного життя.

3. *Катастрофічні ризики* — явища природи або людської діяльності, які можуть призвести до значних майнових і людських втрат у особливо великих розмірах (землетруси, циклони, виверження вулканів, повені, аварії та інші стихійні лиха). Катастрофічні ризики зумовлюють масштабність негативних наслідків, охоплюють велику кількість застрахованих об'єктів, виступають як могутні руйнівні сили і не підкоряються впливу людини. Зазначені явища нерідко тягнуть за собою політичні наслідки. Показовими в цьому відношенні є аварії на атомних електростанціях — Чорнобильській в Україні та Фукусімі—1 у Японії.

4. *Ризики для країни*. Цей різновид ризиків залежить від політичної трансформації (наприклад, непідготовленого переходу від авторитаризму до демократії) чи цілеспрямованої модернізації, що втілюється урядом певної країни. На рівень політичних ризиків цього типу можуть визначально впливати стратегія і тактика суспільно-політичного розвитку, неадекватність дій влади, глибокі інституційні зміни, втрата економічної стабільності та ін.

5. *Екстралегальні ризики*. Включають події, джерела яких знаходяться поза існуючими легітимними структурами країни. До таких подій відносяться терористичні акти, саботаж, військові перевороти, революції та ін.

6. *Легально-урядові ризики*. Виникають в умовах поточного політичного процесу, пов'язаного з виборами, зміною уряду, кадровими перестановками, втратою спадкоємності у діяльності влади, конфіскаційною політикою щодо інвестицій, майна певних компаній.

7. *Правові ризики.* Пов'язані зі зміною законодавства (наприклад, податкового), з появою постанов, указів, які суттєво змінюють соціально-політичну і економічну ситуацію в країні чи окремому регіоні, зростання рівня злочинності, поширення корупції.

8. *Ризики, пов'язані з втратою політичної стабільності.* Включають поширення соціальних безпорядків, зростання безробіття, протидію з боку опозиції діяльності урядових органів, сепаратизм, етнічні конфлікти.

Політичні ризики внаслідок своєї дуалістичної природи (здатності як до негативних, так і до позитивних проявів) виконують цілий ряд соціальних функцій, основними з яких є: 1) інноваційна функція, що передбачає пошук нетрадиційних шляхів розв'язання політичних, економічних і соціальних проблем; 2) регулятивна функція, яка може виявлятися як у конструктивній, так і в деструктивній формах: з одного боку — у здатності ризикувати з метою забезпечення політичного успіху (подолання консерватизму, догматизму, відсталості); з іншого — у прийнятті необґрунтованих рішень, неврахуванні всього спектру наявної інформації, закономірностей соціального розвитку, що породжує авантюризм, суб'єктивізм та інші негативні прояви; 3) захисна функція, що означає терпиме ставлення суб'єктів прийняття рішень до можливих невдач, помилок; 4) аналітична функція, що передбачає аналіз усіх можливих варіантів рішень і вибір найменш ризикованих — оптимальних рішень та спирається в основному на інтуїцію й минулий досвід суб'єкта політики.

Тепер спробуємо визначити й охарактеризувати деякі політичні ризики, характерні для світового і вітчизняного суспільно-політичного розвитку початку XXI століття.

1. *Фінансово-економічний диктат потужних наднаціональних утворень.* Деякі фахівці стверджують, що незабаром чимало важливих функцій, здійснюваних зараз у межах окремих країн ринковими економіками і демократичними урядами, будуть перехоплені міжнародними організаціями або ж їхня реалізація окремими урядами буде суттєво ускладнена економічними процесами міжнародного масштабу. В цьому контексті показовим є приклад діяльності Міжнародного валютного фонду. МВФ перебуває поза прямим контролем тих країн, яким він надає допомогу. Він, по суті, є на сьогодні напівсуверенною, надзвичайно впливовою, недемократичною організацією, яка спонукає країни приймати свої умови, навіть якщо вони є не вигідними для певної країни. Інакше відмовляється надавати допомогу. За зазначених умов уряди окремих країн приречені ставати підлеглими утвореннями в межах

МВФ та інших подібних міжнародних організацій. Умов, які необхідні для функціонування демократичних інститутів, на міжнародному рівні не існує не тільки на сьогодні, а й не проглядаються перспективи щодо їх виникнення у досяжному для огляду майбутньому. Демократичні стандарти досі незастосовні до керівництва міжнародних організацій. Принаймні, відомий західний політолог Роберт Даль досить скептично налаштований щодо можливості нагляду за керівництвом міжнародних організацій.

Слід зазначити, що історія знає успішне використання зовнішніх запозичень (Японія та країни Південно-Східної Азії у післявоєнний період, Норвегія в середині 80-х років). Однак, за останні два десятиліття країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою «не подали прикладів успішного використання зовнішніх запозичень для збільшення інвестиційного потенціалу, особливо у технологічному секторі» [7, с. 167]. Така небезпечна тенденція стосується й України що, зокрема, відобразилось у непередготовленості до кредитного буму 2006 — 2008 рр., який фінансувався надмірними зовнішніми запозиченнями, а також до неконтрольованого спекулятивного розвитку ринку нерухомості, який створив серйозну небезпеку для банківського сектору. При цьому Національний банк України нічого не зробив для своєчасного обмеження зовнішніх запозичень вітчизняних банків. Як наслідок, зовнішній борг України вже у 2008 році вдвічі перевищив оптимальне значення для країн з перехідною економікою [8, с. 21]. Обвал банківського сектору України, який розпочався у 2014 році підтвердив песимістичні висновки далекоглядних економістів.

2. Загроза відтворення і модифікації тоталітаризму. Загроза тоталітаризму в сучасних умовах, скоріше виключає збереження попередніх форм. За висновком Френсиса Фукуями, відроджена форма комунізму є слабким суперником ліберальної демократії, оскільки групи, які її репрезентують, не прагнуть більшого, ніж обмеження темпів переходу до капіталізму і збереження соціальних гарантій. Соціологічні опитування свідчать, що її підтримують здебільшого пенсіонери, представники колишньої компартійної еліти та інші особи, чие становище за старої системи було кращим. До того ж необільшовицька економічна програма не пропонує перспективного плану економічного відродження.

Що стосується України, то її режим найчастіше фахівці визначають як гібридний, перехідний. «Доки перехід не завершився, ніхто не зможе точно передбачити, є він переходом до демократії чи до нової форми авторитаризму. Це негативно відбивається на консолідації суспільства» [9, с. 19]. Віль Бакіров, президент Соціологічної асоціації України, звер-

тає увагу на цілий ряд небезпечних тенденцій розвитку України. Це насамперед: поглиблення соціального розшарування й нерівності й, відповідно, посилення вірогідності соціально-класових конфліктів; сповзання у прірву цивілізаційного розколу, що посилює вірогідність міжконфесійних, міжетнічних і міжкультурних конфліктів; втрата освітнього і науково-технічного потенціалу, репутації й авторитету на міжнародній арені [10]. Слід зазначити, що цей висновок вченим було зроблено ще до анексії Криму й окупації частини Донбасу.

3. *Експансія тероризму, як явища світового масштабу.* Це небезпечне, характерне для початку XXI століття явище американський письменник-фантасту Брюс Стерлінг визначив як «новий світовий безпорядок». Він, зокрема, зазначає: «За межами (а іноді і всередині) кордонів процвітаючого Нового світового порядку складається грандіозний і потворний Новий світовий безпорядок. Він охопив не тільки задимлені руїни Балкан, а й Кавказ, південь Центральної Азії і широкі простори таємничої Африки» [11, с. 109]. Йдеться про те, що грандіозні війни стали в наші дні рідкісним явищем і нетривалим. А от нетрадиційні бойові дії у вигляді тероризму стали явищем хоча й локальним, але постійним з тенденцією до розростання. Його об'єкти: зброя, проституція, наркотики, ухилення від сплати податків, комп'ютерне піратство, генетичні експерименти, вбивства за допомогою вибухових пристроїв з дистанційним управлінням.

Процес складання «нового світового безпорядку» в сучасних умовах набуває глобального характеру. Він починається з локальних заворушень, але розвивається завдяки вкладанню коштів. Він фінансується «новим світовим порядком», оскільки цивілізованим державам нерідко потрібні послуги злочинців, їх населення потребує наркотиків, праці мігрантів, районів з червоними ліхтарями, нових способів відмивання грошей. Ця діяльність є небезпечною, вона підриває основи суспільства, тому цивілізовані країни переслідують її, санкціонуючи експорт хаосу в більш слабкі країни з менш розвинутими силами охорони правопорядку. На практиці ці доходні види злочинного бізнесу оселяються на територіях, які стають економічно нерентабельними через релігійну і міжнаціональну напруженість. Виходячи з цього, «новий світовий безпорядок», на думку Брюса Стерлінга, стане характерною ознакою XXI століття і проіснує досить довго.

Виникнення нових терористичних вогнищ важко передбачити, оскільки суб'єкти терористичних актів є досить мобільними, спеціально підготовленими й надзвичайно жорстокими, про що свідчать основні характеристики терористичних угруповань : відсутність здатності до

підпорядкування, дисципліни, порядку, воїнських традицій; використання інститутів громадянського суспільства з перетворенням їх на піввійськові угруповання: футбольних фанатів, політичних партій, молодіжних груп і об'єднань, служителів церкви, постійних відвідувачів нічних клубів та ін.; небувала жорстокість, в тому числі по відношенню до своїх співвітчизників; використання дисфункціональних сил служителів правопорядку. В цьому контексті заслуговує на увагу, запропонована Б. Стерлінгом, своєрідна інструкція для вираховування майбутніх Арканів, Катлі, Басаєвих:

«1. Чоловік у віці від 25 до 40 років, любить вогнепальну зброю, володіє широким досвідом у сфері фізичного насильства.

2. Довга тюремна біографія якимось чином підвищує громадську репутацію.

3. Володіючи привабливою зовнішністю, обожнює красуватися в розкішних казино і отелях з розкішними «бойовими подругами», які постійно змінюються.

4. Говорить кількома мовами, багато часу проводить в інших країнах.

5. Впливовий, легкий на підйом, підтримує хороші стосунки з пресою, прекрасно виглядає на телеекрані.

6. Володіє особистою гвардією з відданих громил, відомих в основному під прізвиськами або, скоріше, під псевдонімами чи фальшивими іменами, даними їм спецслужбами.

7. Стає багатшим і впливовішим, коли життя сусідів стає важчим.

8. Вдається до шовіністичної риторики, але вбиває багатьох людей своєї національності. В першу чергу спеціалізується на вбивствах суперників на контрольованій території.

9. Не здатен до чесної праці. Не вміє виконувати наказів. Частіше за все не має роботи.

10. Помітна політична фігура, досить приваблива для виборців, але яка не має ні політичної філософії, ні реальної політичної програми і не володіє досвідом роботи в органах законодавчої чи виконавчої влади» [11, с. 144—145].

Люди з подібними якостями існують всюди, в усіх культурах, в усі часи, і в усіх країнах. Тож як забезпечити від них країну і людей. Звернемось знову до висновків американського письменника: «Кращими захисниками від Нового світового безпорядку є не безстрашні солдати, які безтурботно ризикують своїми життями й заглядають у гарматне жерло. Це стабільні уряди і функціональна економіка, які послідовно продовжують функціонувати попри всі провокації. Новий світовий порядок домінує за рахунок технічної підтримки. Стабільні уряди спря-

мовують цей процес, даючи змученим державам покінчити з творимим «героями» хаосом у розорених землях» [11, с. 146]. Цей рецепт абсолютно підходить сьогодні для України. Так, ніби Б. Стерлінг знав про ті виклики і випробування, які випадуть на її долю в середині другого десятиліття нового століття.

4. *Неконтрольоване зростання соціальної нерівності.* Зазначене явище поглиблює поляризацію в суспільстві, породжує соціальну апатію, нелегітимні форми протесту. Псевдodemократичні режими на пострадянському просторі заслужили негативне сприйняття з боку основної маси населення, оскільки вони породили те, що Дж. Бохман визначив терміном «політична бідність» [12]. Основними рисами «політичної бідності» є економічна залежність від держави, патерналізм, незалученість до соціальних мереж, відчуження від політичного життя. Соціально-небезпечним явищем, що виникає в перехідні часи у сфері державного управління, є криза розподілу. Ця криза безпосередньо пов'язана з можливостями правлячої влади у питанні забезпечення однієї з аксіом, виведених російським політологом І. Ільїним, — досягнення розподільної справедливості. Брутально порушивши радянський варіант соціального контракту, що існував між правлячою елітою і населенням, українська влада 1990-х рр. довела до небезпечної межі соціокультурний розкол суспільства. В умовах здійснення реформ такий розкол виникає об'єктивно і так чи інакше веде до протистояння соціальних груп з високими можливостями та доходами й тими, хто опиняється на протилежному полюсі. Однак в Україні це протистояння має не тільки економічний характер, воно стає політико-культурним параметром модернізації. Витоки такого стану розвитку суспільства слід шукати не лише в об'єктивному характері швидкого вдосконалення суспільства, а і в суб'єктивно створених умовах домінування несправедливості й порушенні існуючих критеріїв соціальної справедливості.

Криза розподілу в Україні, як засвідчує світовий досвід, може бути подолана за умови забезпечення основних напрямів соціально-ринкового розвитку, що зумовлюють: 1) підтримку малого підприємництва як дієвого засобу у вирішенні завдань надання додаткових робочих місць, насичення ринку товарами та послугами, формування середнього класу; 2) розв'язання проблеми власності з урахуванням соціальної справедливості, відповідної вимогам і потребам більшості суспільства, 3) створення в суспільстві ситуації рівності у забезпеченні основних прав і обов'язків, а також допущення соціальної та економічної нерівності на основі справедливості, яка дає можливість надання компенсаційних переваг для кожної людини й, зокрема, для менш забезпечених членів суспіль-

ства; 4) створення такої схеми соціального співробітництва, яка викликає бажання до співробітництва у кожного, в тому числі й у людей з невисоким соціальним становищем та статусом; поєднання індивідуальної свободи і справедливого розподілу матеріальних благ, рівність і відкритість доступу до владно значущих відповідальних посад на основі конкурентного відбору; 5) подолання лицемірства представників влади, пов'язаного з намаганнями приховати опікування виключно власним добробутом за гучними заявами про їхнє прагнення до забезпечення народного добробуту, а також цинізму населення, пов'язаного з поступовою втратою значення моральних норм та ідеалів.

5. *Соціально-політична нестабільність.* Зазначений стан політичної системи суспільства пов'язаний з порушенням системи зв'язків між різними політичними суб'єктами. Стабільним за сучасних умов вважається суспільство, здатне до ефективності, конструктивного розвитку, в якому частка середнього класу в структурі населення є не нижчою за 70%. Для України ця цифра поки-що є недосяжною. З нестабільністю дослідники також пов'язують кризу ідентичності: «Ідентифікаційна криза у її сьогодішньому вигляді — це, насамперед, розмиті ціннісні й зовнішньополітичні орієнтації, невизначені перспективи, постійний пошук варіантів, безкінечне «перетягування каната» у владних верхах, аномія з паралельним наростанням агресивності на масовому рівні. Це нестримна політизація регіональних, етнічних, міжконфесійних відносин на тлі байдужості суспільства до проблем цивілізованого співжиття і здорового довілля. Це гостро різні версії «віртуального минулого» і, як наслідок, девальвація понять «патріотизм», «національна гордість». Це дезорієнтована молодь, яка не бачить гідних прикладів для наслідування і шукає розради в сумнівних заняттях і схильності до «ерзац-культури». Це загальне падіння моралі, коли не соромно красти й зраджувати» [13, с. 48—49]. Подолання такого стану вчені пов'язують з послідовним втіленням реформ, зміцненням виконавчої влади, оптимальним поєднанням централізації та децентралізації, виробленням чіткої соціально-політичної стратегії на середньострокову перспективу.

7. *Зростання міграційних потоків.* Нині в Україні досить сильними є міграційні тенденції та настрої, особливо серед молоді. Україна є одним із найбільших донорів та реципієнтів трудових мігрантів. За висновком однієї з найбільших релігійних неурядових організацій світу «Карітос», «Україна перетворюється у вільні коридори міграційних потоків, які функціонують та змінюються за внутрішніми правилами» [14]. Допоки існуватиме така ситуація? Один із фахівців у цій сфері з цього приводу зазначає: «До того часу, поки в Україну не підуть інвестиції, сподівати-

ся на повернення мігрантів додому, як і сподіватися, що люди не хотітимуть виїхати на заробітки, не слід. Тож за відсутності інтеграційних процесів на європейських економічно-цивілізаційних та правових засадах Україна все більше виявлятиме тенденцію до зростання міграційних ризиків» [14]. Останнім часом загроза зростання міграційних потоків розростається у зв'язку з гострими конфліктами на Близькому Сході та в Україні, що спонукає до усвідомлення проблеми міграцій як глобального, транснаціонального ризику.

8. *Ризики влади.* Такі ризики пов'язані з асиметрією між суспільними потребами, що швидко зростають, і можливостями практики ухвалення і трансляції рішень. Аналіз ризиків влади має зосереджуватися на таких соціальних ситуаціях, як: зловживання владою (монополізація, насильство, корупція, тероризм); недостатність влади, коли влада не реалізує належним чином своїх можливостей (неприйняття рішень, відкладання ухвалення рішень, непослідовність діяльності); дефіцит влади (втрата функціональності, неефективність, розпад влади) та інфляція влади. Поряд з цим до ризиків влади відносять втрату репутації. Це наявний або потенційний ризик, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу державної установи громадськістю. Цей тип ризику може вплинути на рівень довіри населення до влади. Основними причинами ризику репутації є недотримання органом влади законодавства, недоліки в організації системи внутрішнього контролю, недоліки кадрової політики, виникнення конфлікту інтересів із заінтересованими особами, недотримання суб'єктами влади принципів політичної етики.

9. *Ризики модернізації.* До основних ризиків, які виникають у процесі модернізації суспільства перехідного типу, можна віднести: протистояння елементів традиції і сучасності; переважання культурно-історичних і соціально-політичних чинників над економічними; домінування персоніфікації у діяльності влади і політичних еліт; деструктивні дії, пов'язані з конкуренцією політичних партій, утвердження мультипартійної системи; надмірна централізація або неконтрольований характер відцентрових тенденцій. Конфліктно-кризовий потенціал модернізації «фіксують наступні поняття: «провали модернізації» (архаїзація, анархізація, криміналізація суспільства); «пастки модернізації» (популізм, технократизм, націоналізм та ін.); «часткова модернізація» — паралельне співіснування традиційності й раціональності, як протилежних способів одночасної поведінки людини й орієнтації суспільства; «форсована модернізація» — безпідставне, штучне прискорення реформаторських процесів без урахування готовності до цього суспільства та наявності вольових можливостей політико-владного забезпечення руху впе-

ред» [15, с. 29]. При всій ризикованості, модернізація, зміни у політичній свідомості й культурі громадян є гостронеобхідними для побудови демократичного суспільства й переходу до інноваційної моделі суспільного розвитку.

Ми навели приклади лише деяких з численних ризиків, які постійно виникають у сфері політики на початку XXI століття. У відповідності з цим їх дослідження набуває в наш час виняткового науково-теоретичного і практичного значення. Хоча, заради справедливості слід зазначити, що проблематика політичних ризиків почала досліджуватись на Заході ще в кінці 60-х років XX ст. Практична значимість досліджень у цій сфері в 70-і роки зумовила створення великої кількості консультаційних фірм, які здійснюють аналіз й оцінку політичних ризиків у різних країнах. У західних країнах на сьогодні існує більше 500 спеціалізованих центрів, які досліджують політичні ризики. У відповідності з цим існує широке коло фахівців нового типу — експертів політичного ризику. Більше того, з'являється новий міжгалузевий напрям — ризикологія. В СРСР перші праці про політичні ризики почали з'являтися з другої половини 80-х років. В Україні увага до цієї проблематики прослідковується з другої половини 90-х років.

До основних напрямів політичної ризикології, яка поступово стає надбанням прикладної політології, відносяться: аналіз та оцінка некомерційних ризиків для міжнародного бізнесу; прийняття рішень в умовах соціально-політичної невизначеності; венчурні (ризиковані) політичні технології. Дослідження політичних ризиків потрібні насамперед органам виконавчої і законодавчої влади, які приймають рішення у країні чи регіоні, а також банкам, фірмам, організаціям, які планують інвестувати свої капітали в певні країни чи регіони.

Дослідження проблематики політичних ризиків у західних країнах здійснюються за допомогою створення єдиної багаторівневої системи аналізу і управління політичними ризиками. Цей шлях є найбільш прийнятним, оскільки, як зазначають фахівці, на всебічне розуміння характеру ризиків найбільше впливають повнота і точність інформації [16]. На Заході в системі державного управління існує розвинена інфраструктура спеціальних центрів, комітетів, рад, які займаються аналізом і прогнозуванням політичних ризиків. Так, у Великобританії існують Консультативна рада при міністрі технології і Комітет оборонних досліджень при міністрі оборони, які займаються вказаною проблематикою. У США аналізом ризиків займаються: Державний департамент (зовнішньополітичне відомство); федеральні і науково-дослідницькі центри і лабораторії на замовлення уряду (Національне

бюро стандартів, Бюро цензів, Національно-дослідницька лабораторія при міністерстві оборони і воєнно-морських сил); спеціальні інститути і консультаційні бюро: Гудзонівський інститут в Нью-Йорку, Вільсон-центр у Вашингтоні, Інститут Гувера в Каліфорнії, Інститут зовнішньої політики в Філадельфії, Консультаційний комітет по науці при Президентові США. Найвідомішими установами, які вивчають політичні ризики у США є Гарвардський університет, Центр стратегічних і міжнародних досліджень при Джорджтаунському університеті та Дослідницький інститут міжнародних змін при Колумбійському університеті.

Для дослідження політичних ризиків велике значення має розгалужена інфраструктура аналітичних центрів при університетах, яка існує в розвинених демократичних країнах. Зокрема, у Франції на державному рівні склалася практика надання ліцензій на науково-дослідницькі роботи, в тому числі й з оцінки політичних ризиків. Ліцензія виступає в ролі договору про наукове співробітництво урядової установи з відповідною аналітичною структурою. Поряд з практичною спрямованістю, аналіз політичних ризиків в останні десятиліття перетворився на нову академічну дисципліну, в рамках якої досліджуються природа політичного ризику, його функції, причини виникнення, рівень вірогідності революційних подій, вплив різних чинників на політичну стабільність, особливості сприйняття ризику суспільством.

Політичні ризики є об'єктом прискіпливої уваги корпорацій і компаній. До числа найбільш відомих фірм, які досліджують позаекономічні (некомерційні) ризики, належать: «Фрост і Салліван» (Нью-Йорк), «Бері» (Нью-Джерсі), Швейцарська банківська корпорація та ін. Вони займаються вивченням у країнах позитивних і негативних політичних подій, які можуть вплинути на бізнес, пропонують індекси політичного ризику, виробляють конкретні рекомендації по вибору найбільш ефективних способів ведення зовнішньополітичної діяльності в різних країнах. Наприклад, фірма «Бері» пропонує зацікавленим організаціям щоквартальні індекси політичного ризику по 50 країнах, які оцінюються за 15 параметрами з прогнозом на 1 рік і на 5 років.

У процесі відслідковування політичних ризиків сформувалася практика поетапного управління політичними ризиками. Йдеться про 4 основні етапи, які застосовуються по чергово: 1) аналіз ризиків, 2) оцінка ризиків, 3) прогнозування ризиків, 4) менеджмент ризиків [4, с. 353—357].

Аналіз політичних ризиків передбачає: виявлення політичних, економічних та інших факторів ризику, що відносяться до певної країни чи

регіону; встановлення структурного взаємозв'язку факторів ризику; класифікацію факторів ризику. Зазвичай на основі зібраної і обробленої інформації створюється банк даних про досліджувану країну чи регіон. У одній з методик (модель «Бері») використовується 15 змінних, які характеризують політичну і економічну ситуацію в країні: 1) політична стабільність; 2) ставлення до іноземних інвесторів; 3) рівень націоналізації; 4) ступінь інфляції; 5) стан платіжного балансу; 6) ступінь бюрократизації; 7) ступінь економічного росту; 8) конвертованість валюти; 9) можливість здійснення контрактів; 10) вартість робочої сили; 11) ступінь професійної підготовки; 12) розвиток інфраструктури; 13) місцеве управління; 14) наявність короткострокових кредитів; 15) наявність довгострокових кредитів [4, с. 353—354].

Після класифікації змінних політичних ризиків переходять до процедури їхньої оцінки, що передбачає врахування таких чинників як: ступінь етичних і релігійних відмінностей; соціальна нерівність у розподілі сукупного доходу; ступінь політичного плюралізму; вплив лівих радикалів; роль примусу при утриманні влади; масштаб антиконституційних дій; порушення правового порядку (демонстрації, страйки та ін.). В результаті проведення оцінки політичних ризиків кожна країна одержує свій індекс. Чим нижчим є індекс країни, тим більшими є в ній невизначеність, ризики співробітництва з нею.

Прогнозування політичних ризиків є надзвичайно складною процедурою. Так, поведінку систем, які знаходяться у стані нестабільності, майже неможливо прогнозувати. Важко прогнозуються латентні політичні процеси, особисті зв'язки (родинні, групові, кланові інтереси управлінців, чиновників, олігархів). Разом з тим за допомогою широкого спектра методів прогнозування можна з відносною точністю передбачити поведінку політичних систем на малих часових відрізках; визначити суб'єктів політичного ризику та вирахувати відношення, в яких вони перебувають з різними елементами політичного процесу; окреслити сферу політичних потреб та інтересів суб'єкта політичного ризику.

Менеджмент (управління) ризиком включає планування і здійснення заходів, спрямованих на зменшення його величини й посилення позитивних можливостей. Для управління політичним ризиком застосовують такі методи як: ухилення (відмова від ризикованих проектів, непевіреніх партнерів); локалізація (створення спеціальних підрозділів для виконання ризикованих проектів); використання додаткової інформації (наприклад, здобутої за допомогою економічного шпигунства); збереження ризику на існуючому рівні (отримання кредитів і позик,

державних дотацій, створення фондів ризику); страхування ризику за допомогою спеціальних фінансово-кредитних інститутів [4, с. 357].

Велика кількість різних підходів до аналізу політичних ризиків свідчить про складність та багатоаспектність цієї проблеми. Разом з тим, аналіз існуючих джерел засвідчує, що на політичні ризики впливають існуючі традиції, недосконалість демократичних інститутів, значна роль особистісного фактора, невизначеність у процесі втілення соціально-політичних реформ, наявність різнотипних політико-територіальних утворень, що мають різний економічний потенціал, неоднорідний національний склад й історичні, політичні, культурні та релігійні традиції. Політичні ризики є більшими у країнах, що перебувають на стадії глибоких інституціональних перетворень, в яких економічна, соціальна і політична ситуація нестабільні, а ринкові інструменти ще повністю не сформувалися, відсутні досвід і культура підприємництва.

І насамкінець, що необхідно робити для мінімізації політичних ризиків? Демократична політична система повинна сформувати взаємопов'язану інституціональну мережу, наділену стійкими, здатними до самовдосконалення елементами і відповідним персоналом. Уникнути багатьох ризиків дозволить цілеспрямоване формування середнього і малого бізнесу з рівнем доходів, який дасть змогу задовольняти не лише фізіологічні потреби громадян, а й потреби у безпеці, повазі та самовираженні. З метою мобільного реагування на можливі ризики необхідно відпрацювати механізми ефективного запобігання конфліктним і кризовим ситуаціям. Політичні ризики можна суттєво знизити через задіяння засобів бюджетних та позабюджетних фондів для завоювання і підтримання довіри у громадян й іноземних інвесторів.

Література

1. Подколзина И. А. Проблемы дефиниции и оценки политического риска в зарубежных исследованиях [Електронний ресурс] / И.А. Подколзина // Режим доступу: http://www.cfin.ru/finanalysis/polit_risk.shtml
2. Кривошеїн В. Ризик як атрибут політики [Електронний ресурс] / В. Кривошеїн // Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=34&c=599>
3. Панфилова Э. А. Понятие риска: многообразие подходов и определение / Э. А. Панфилова // Теория и практика общественного развития. — 2010. — № 4. — С. 30 — 33.

4. Государственная политика и управление. Учебник. В 2 ч. Часть 1. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л.В. Сморгунова. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. — 384 с.

5. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. — М.: Мысль, 1989. — 188 с.

6. Соколов А. В. Политический риск от теории к практике / А. В. Соколов. — М.: Поколение, 2009. — 144 с.

7. Шевчук В.О. Макроекономічні ризики прискореної акумуляції зовнішнього боргу в економіці України // Стратегічні пріоритети. — 2009. — № 2 (11). — С. 159 — 166.

8. Вахненко Т. Теоретичні засади формування зовнішнього національного боргу / Т.Вахненко // Вісник НБУ. — 2006. — № 9. — С. 16 — 25.

9. Кіндратець О. Ризики українського суспільства / О. Кіндратець // Віче. — 2009. — № 17. — С. 19 — 21.

10. Капсамун І. Про справжню соціологію... / І. Капсамун // День. — 15 жовтня 2009 р.

11. Стерлинг, Брюс. Будущее уже началось: Что ждет каждого из нас в XXI веке? / Брюс Стерлинг; (Пер. с англ. И. Цибизовой). — Екатеринбург: У-Фактория, 2005. — 264 с.

12. Bohman, James. Public Deliberation Pluralism, Complexiti and Democra- cy / James Bohman. — Cambridge : Massachusetts, 1996. — 303 p.

13. Нагорна Л. «Війни ідентичностей»: сценарії і ризики / Л. Нагорна // Політичний менеджмент. — 2007. — № 2 (23). — С. 47 — 54.

14. Миколюк О. Готовність до міграції: Чим відрізняється становище найманих українських працівників у ЄС та Росії? / О. Миколюк // День. — 1 липня 2009 р.

15. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія. — К.: Видавничий центр «Академія», 1999. — 240 с.

16. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности. — М. : Рефл-бук, 1999. — 320 с.

Volodymyr Gorbatenko. Political risks : from theory to practice.

Analyzed of theoretical and practical aspects of political risks. The different interpretation of this concept, the main causes, typological characteristics, areas of research, prevention and management. It is proved that some show of political risks specific to international and domestic social and political development of the XXI century.

Keywords: *political risks, managing political risks, minimizing political risks.*